

Janina Hajduk-Nijakowska
Uniwersytet Opolski
jdhn@uni.opole.pl
ORCID: 0000-0001-9958-5771

Dorobek naukowy Milana Leščáka pozostawiony w spadku folklorystom i kulturoznawcom

The legacy of Milan Leščák's scholarly output
entrusted to culture- and folklore scholars

DOI: 10.12775/LL.1.2022.008 | CC BY-ND 4.0

MILAN LEŠČÁK (1940–2022) – distinguished Slovak ethnologist and folklorist; he lectured at Comenius University in Bratislava and established the Department of Folklore and Regional Studies at Constantine the Philosopher University in Nitra. Between 1963–1998 he worked at the Institute of Ethnology and Social Anthropology at the Slovak Academy of Sciences, and between 1998–2006 he performed the function of the Chair of the Department of Ethnology of the Faculty of Arts at Comenius University in Bratislava. He was also the Chief Editor of the journal *Slovenský Národopis*, and the co-founder of the film festival Ethnofilm Czadca.

KEYWORDS: folklore studies, folklore theory, folklorismus, folk narratives

Profesor Milan Leščák – wybitny słowacki etnolog i folklorysta – zmarł 18 stycznia 2022 r. w wieku 81 lat. Był nauczycielem i pedagogiem, wykładowcą na Uniwersytecie Komeńskiego w Bratysławie, założycielem Katedry Folklorystyki i Regionalistyki na Uniwersytecie Konstantyna Filozofa w Nitrze. W latach 1963–1998 pracował w Instytucie Etnologii i Społecznej Antropologii Słowackiej Akademii Nauk (którym kierował w latach 1988–1992), a w latach 1998–2006 był kierownikiem Katedry Etnologii na Wydziale Sztuk Pięknych Uniwersytetu Komeńskiego w Bratysławie. Ponadto był również redaktorem naczelnym czasopisma naukowego *Slovenský Národopis* oraz współzałożycielem festiwalu filmowego Ethnofilm Czadca.

W jego bogatym dorobku naukowym znajduje się wiele publikacji, które nie utraciły nic ze swej aktualności, nadal zajmują ważne miejsce w refleksjach badaczy, inspirują kulturoznawców, etnologów, a przede wszystkim folklorystów do pogłębionych interpretacji współczesnych przeobrażeń kulturowych. Sam Leščák przyczynił się zresztą po 1990 r. (a było to trzy lata przed powstaniem niepodległej Słowacji) do przewartościowania teoretyczno-metodologicznych założeń badań etnograficznych i folklorystycznych, dla których nie było miejsca w poprzednim systemie politycznym. Uważał bowiem, że badania tradycyjnej kultury ludowej muszą być prowadzone z jednej strony w szerokim europejskim kontekście, z drugiej strony w perspektywie antropologicznej, co w konsekwencji powinno doprowadzić do kompleksowego poszerzenia wiedzy o człowieku (Leščák 1991: 67–76). Znaczącą rolę Leščáka w dyskusji na temat perspektywy badań etnologicznych „u progu nowego wieku”, w których folklorystyka jest znaczącą subdyscypliną, wyeksponowała później Gabriela Kiliánová (2002: 279–292).

Dla Milana Leščáka folklor był częścią kultury, uważał zatem, że jego badanie wymaga także analizowania wpływu nowych środków przekazu na proces transmisji treści kulturowych. Uwzględnienie „szerokiego spektrum komunikacji społecznej” stanowiło jego zdaniem szansę rozwoju dla współczesnej folklorystyki, postrzegającej folklor jako podstawową formę komunikacji. Deklarował jednocześnie: „nie zamierzam zawęzić problematyki badań folklorystycznych tylko do pierwotnych form komunikacji, ponieważ chodzi o szukanie odpowiedzi na pytanie, jakie miejsce zajmuje kultura typu folklorystycznego również w innych współczesnych kanałach komunikacyjnych” (Leščák 2002: 319). Postulował zatem nie tylko śledzenie przenikania się komunikacji folklorystycznej i literackiej, ale również związków komunikacji folklorystycznej i telewizyjnej, internetowej, a także wszelkich innych form ujawniania się zjawisk folkloru, ponieważ jedynie w ten sposób można badać różnorodność kultury współczesnej. Zdaniem Leščáka (2002: 323) „komunikacja folklorystyczna jest przede wszystkim komunikacją bezpośrednią (pierwotną, kontaktową), a każdy akt bezpośredniej (kontaktowej) komunikacji jest jednocześnie komunikacją folklorystyczną. Specyfika komunikacji folklorystycznej wynika bowiem ze sposobu komunikowania treści zawartych w przekazywanych informacjach (specyficznych tekstach folklorystycznych) i realizowanych w określonym kontekście kulturowym”. Bada-

nia folkloru wymagają tym samym posługiwania się antropologiczną koncepcją folklorystyki w celu zinterpretowania specyfiki funkcjonowania kultury w małych grupach społecznych (*kultúry folklórneho typu*), charakteryzujących się dominacją komunikacji typu *face to face* i spontanicznie reagujących na zmiany zachodzące wokół nich (Leščák 2002: 321).

Jak wiadomo, rozwój środków masowego przekazu nie tylko w szybkim tempie doprowadził do unifikacji przekazywanych treści, ale również w znaczący sposób wpłynął na odbiorców: wiele tradycyjnych zachowań utraciło swą funkcjonalność, zanikł też ich magiczno-kulturowy sens. Współczesna metamorfoza folkloru tradycyjnego wynika przede wszystkim z jakościowej przemiany samych jego nosicieli. Ponadto w wyniku pojawienia się w folklorze zjawisk konkurencyjnych, dostarczanych głównie przez środki masowego przekazu, słabnie siła treści dawnych (tradycyjnych), które ulegają przyspieszonym zmianom. Obserwujemy współcześnie – jak to określił Leščák (1981: 593–603) – „dezorientację w systemach wartości”. Już przed laty zresztą Hermann Bausinger (2005) – którym Leščák był szczególnie zafascynowany – stwierdził, że świat kultury ludowej i świat technologii nie wykluczają się, wskazując tym samym nowe podejście do badania folkloru w kulturze współczesnej. Idąc tym tropem, Milan Leščák i Oldřich Sirovátka w klasycznej już monografii *Folklór a folkloristika (O ľudovej slovesnosti)* podkreślali, że wraz ze zmianą przedmiotu badań folklorystycznych, wyraźnie podlegającego wpływom masowych środków przekazu, należy „zmienić nie tylko metody badań, ale także nadać starym pojęciom i kategoriom nowe treści” (Leščák, Sirovátka 1982: 249).

Milan Leščák już w 1996 r. widział ważną rolę folklorystyki w badaniach nad historią oralną, którą postrzegał jako „historię przekazywaną ustnie” (*história v ústnom podani*), a która współcześnie – nazywana *oral history* – została bezpodstawnie uznana za „nową” metodę badań i znajduje się w centrum uwagi wielu dyscyplin naukowych (Leščák 1996: 7–14). O ile dla historiografii, zdaniem Leščáka, oralna historia jest tylko częścią komplementarnych badań, o tyle w etnologii pojmowana jest szeroko jako najistotniejsza źródłowa dokumentacja, co jest przecież efektem klasycznych badań folklorystycznych. Nawiązując do sformułowanej przez Claude’a Lévi-Straussa koncepcji historii słabej (biograficznej, anegdotycznej) i silnej (pisanej), przeanalizował zatem Leščák etnologiczne aspekty badań nad historią oralną. Doceniając jako etnolog wartość takiego przekazu, zwracał przede wszystkim uwagę na jego kontekst kulturowy. Historia mówiona – przekonywał – bez wątpienia „żywiolowa”, powiązana z różnymi wydarzeniami z przeszłości, funkcjonuje głównie w przekazie rodzinnym i w małych grupach lokalnych, kształtuje lokalną świadomość historyczną. Posiada zatem nie tylko powiązanie z tradycyjnymi gatunkami folklorystycznymi (podaniami, legendami), ale przede wszystkim z opowieściami wspomnieniowymi (*rozprávania zo života, spomienkové rozprávania*), których analiza dowodzi, że pojawiające się w nich fakty nie są informacjami historiograficznymi, tylko informacjami o indywidualnych przeżyciach, emocjach, doświadczeniach; ich ocena bezpośrednio powiązana jest z potoczną (ludową) interpretacją historii,

ze społecznym systemem wartości. Dlatego też – zdaniem Leščáka – najbardziej efektywną metodą, którą mogą wykorzystać różne dyscypliny, jest „metoda biograficzna i jej warianty”. Sam zresztą badał opowieści wspomnieniowe (*biografické spomienky*) respondentów najstarszej generacji na pograniczu słowacko-austriackim (Leščák 2005: 121–129), przeprowadzając z nimi grupowe rozmowy (*skupinové rozhovory*), które potwierdziły konieczność uwzględnienia w analizie dokumentacji folklorystycznej istnienia „granicy mentalnej”, wynikającej z szerokiego kontekstu społecznego, politycznego i ekonomicznego. Tak więc gdyby etnolog nie rejestrował oralnych historii oraz innych, uzupełniających informacji ustnych, nie byłby w stanie przeanalizować semantycznego tła i zróżnicowanych funkcji badanych zjawisk kulturowych (Leščák 1996: 7; 2002: 318–330). W zakończeniu artykułu poświęconego związkom etnologii i historii oralnej Leščák sformułował podstawowy cel dalszych badań, wykluczających możliwość dowolnej interpretacji zarówno „pisanej” (silnej), jak i „ustnej” (słabej) historii. W jego ujęciu folklorystyka powinna śledzić wariantowość, cykliczność i procesy mityzacji silnie wpływające na relacje o przeszłości, natomiast historiografia musi systematycznie „rewidować interpretacje różnych silnych historii i antyhistorii oraz ich społeczny zasięg” (Leščák 1996: 8). Sądzę, że ten postulat bez wątpienia jest nadal wyjątkowo aktualny. Co więcej, wzbogaca współczesną interpretację *oral history*, która w zasadzie jest tylko nową nazwą metody badawczej od dawna stosowanej przez folklorystów.

Odrębną sferą zainteresowań Leščáka było zjawisko folklorizmu w kulturze współczesnej, które przeanalizował wspólnie z Oldřichem Sirovátką we wspomnianej już monografii *Folklór a folkloristika* (1982). Zdaniem badaczy wprowadzony przez Richarda Dorsona termin *fakelore* ma wyraźne zabarwienie pejoratywne i odnosi się do fałszywej (podrabianej) sztuki ludowej, wykreowanej dla zaspokojenia potrzeb komercyjnych czy na użytek turystyki. Dlatego przywołali oni europejską interpretację Maji Bošković-Stulli, która wyróżniła dwa odrębne nurty w rozwoju współczesnego folklorizmu: powierzchniowy – czyli komercyjno-turystyczny, polegający na świadomym kreowaniu tożsamości regionalnej – oraz wewnętrzny – inspirujący twórczą aktywność człowieka, zaspokajający potrzebę świadomego „pielęgnowania” tradycji (Leščák, Sirovátka 1982: 252). Folklorizm jako element współczesnej kultury popularnej podlega – co oczywiste – istotnym zmianom. Zdaniem Leščáka i Sirovátki można zatem podkreślić pozytywny wymiar folklorizmu, realizującego „drugie życie folkloru”, co moim zdaniem warto jest wyeksponowania. Analiza tego zjawiska musi bowiem uwzględniać warunki kulturowo-społeczne, w jakich ono funkcjonuje, zwłaszcza zaś kontekst zglobalizowanej komunikacji medialnej, który stymuluje nieustanne zmiany zachodzące z jednej strony w polityce kulturalnej państwa i organizacjach pozarządowych, z drugiej strony w procesach kształtowania tożsamości nosicieli współczesnej kultury narodowej. Gdy powstają nowe, ponadlokalne i ponadnarodowe formy folkloru (niemożliwe do interpretacji przy użyciu kryteriów folkloru tradycyjnego), które aktywnie współtworzą współczesną kulturę popularną, to pełnią one w tej kulturze wiele nowych

funkcji (ludyczną, estetyczną, odświeżającą, reprezentatywną, prestiżową, komercyjną, konsumpcyjną itd.). W zakończeniu swej monografii autorzy stwierdzili: „Trzeba przyjąć zasadę, że przejawy współczesnego folklorystyki albo drugiego życia ludowych tradycji należy analizować bez przesądów, ale określić ich pozytywne i negatywne społeczne znaczenie i miejsce we współczesnej kulturze” (Leščák, Sirovátka 1982: 253). Na poparcie tej tezy przywołują m.in. nazwiska Wiktora J. Gusiewa, Kirilla V. Čistova i Józefa Burszty.

Do problematyki folklorystyki, jak i do historii oralnej, Leščák powrócił w 2001 r. w monografii *O asimilácii folklórnej a literárnej komunikácie (Folkloristické pohľady)*, dedykowanej – co ma swój wymiar symboliczny – Piotrowi G. Bogatyriewowi i Andriejowi Melicherčikowi (Leščák 2001). Pozycja ta jest swoistym podsumowaniem wcześniejszych prac teoretycznych autora, realizując w praktyce postulowaną przez niego antropologiczną perspektywę analiz folkloru, o której pisałam powyżej.

Dorobek naukowy Milana Leščáka pozostawiony nam w spadku jest niezwykle bogaty. Oprócz przywołanych przeze mnie ważnych prac teoretycznych szczególnie wartościowe, moim zdaniem, są jego publikacje będące efektem eksploracji terenowych. Przede wszystkim warto zwrócić uwagę na materiały pozyskane w trakcie badań na Spiszu w latach 1962–1967, których celem było przeprowadzenie rozmów (*rozhovory*), by zgromadzić opowieści humorystyczne. Badacz opublikował je dopiero w 2010 r., dokumentując szczegółowo metodologię własnej pracy terenowej i sposoby pozyskiwania tekstów folklorystycznych, analizowanych później w kontekście ich społecznego (grupowego, generacyjnego) funkcjonowania i przemian zachodzących we współczesnym folklorze (Leščák 2010).

Warto dodać, że z okazji 80. rocznicy urodzin Milana Leščáka ukazała się dedykowana mu publikacja (Hlôšková 2020), w której znalazły się wypowiedzi jego współpracowników, kolegów i byłych studentów, wzbogacone historycznymi zdjęciami z prac terenowych oraz spotkań towarzyskich. Dzięki staraniom Hany Hlôškovéj w tomie tym opublikowano też pełną bibliografię różnorodnych publikacji Leščáka, na które składają się prace naukowe (etnograficzne, folklorystyczne, teoretyczne i metodologiczne), popularnonaukowe, recenzje, wypowiedzi publicystyczne, a także prace edytorskie; w bibliografii tej znajduje się nawet wykaz napisanych pod jego opieką prac magisterskich i doktorskich. Pozostawiony przez Milana Leščáka dorobek bez wątpienia inspirował do twórczej aktywności.

BIBLIOGRAFIA

- Bausinger, H. (2005). *Volkskultur in der technischen Welt*. Stuttgart: Campus Verlag.
- Hlôšková, H. (ed.) (2020). *Milan Leščák – vedec, pedagóg, človek*. Bratislava: Národopisná spoločnosť Slovenska.
- Kiliánová, G. (2002). Etnológia na Slovensku na prahu 21. storočia: Reflexie a trendy. *Slovenský národopis*, 3/4, 277–292.

- Leščák, M. (1981). Úloha filmu a televízie v súčasnom vývine ľudovej kultúry. *Slovenský národopis*, 4, 593–603.
- Leščák, M. (1991). Začiatok užitočných dialógov? (Na okraj jednej ankety). *Slovenský národopis*, 1, 67–76.
- Leščák, M. (1996). Etnologické aspekty štúdia orálnej histórie. *Etnologické rozpravy*, 1, 5–8.
- Leščák, M. (2001). *O asimilácii folklórnej a literárnej komunikácie (Folkloristické pohľady)*, Bratislava: Prebudená pieseň.
- Leščák, M. (2002). Folklor ako forma sociálnej komunikácie. *Slovenský národopis*, 3/4, 318–330.
- Leščák, M. (2005). Obraz suseda v spomienkovom rozprávaní v súčasných hodnotiacich postojoch na slovensko-rakúskej hranici. In H. Hlôšková (ed.), *Folklor v kontextoch* (pp. 121–129). Bratislava: Ústav etnológie SAV.
- Leščák, M. (2010). *Humoristické rozprávanie na Spiši (1962–1967): Pokus o výskum frekvencie a výskytu*. Bratislava: Ústav etnológie SAV.
- Leščák, M., O. Sirovátka (1982). *Folklor a folkloristika (O ľudovej slovesnosti)*. Bratislava: Smena.